

- Brown, P. & Levinson, S.C. (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: University Press.
- Hagge, J. & Kostelnick, C. (1989). 'Linguistic Politeness in professional prose'. *Written Communication*, 6, 312-339.
- Maat, K. (1987). 'Tekstmodellen in bedrijfscommunicatie (II)'. In: F.H. van Eemeren & R. Grootendorst. (Eds), *Taalbeheersing in ontwikkeling*. Dordrecht: Foris Publications, p. 285-294.
- Steehouder, M. e.a. (1992). *Leren communiceren*. Groningen: Wolters Noordhoff.

Niels van der Mast

Samenvatting

Een belangrijk kenmerk van het schrijven van beleidsteksten is de noodzaak tot het bereiken van consensus over de tekst onder de betrokken actoren. Bij het bereiken van consensus speelt het reviseren van teksten een grote rol: opeenvolgende versies van een beleidstekst worden besproken en becommentarieerd, waarna delen van de tekst worden herzien. Dit artikel gaat in op onderzoek naar de vraag welke tekstenmerken door beleidsschrijvers worden gebruikt om consensus over hun teksten te genereren. Hiertoe zijn concept- en eindversies van drie provinciale beleidsteksten vergeleken en geanalyseerd. Linguïstische analyse op basis van de theorie van de polyfonie laat zien dat beleidsschrijvers bij het reviseren gebruik maken van specifieke soorten tekstenmerken—onder andere modale (hulp)werkwoorden, bijwoorden van ontkenning en bevestiging, en voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde—om tegemoet te komen aan het op hun conceptteksten geformuleerde commentaar.

1. Inleiding

In het huidige onderzoek naar tekstproductie wordt samenwerking ('collaboration') gezien als een belangrijk kenmerk van schrijfprocessen in organisaties (Couture & Rymer, 1989; Ede & Lunsford, 1990; Lay & Karris, 1991; Spilka, 1993). In de praktijk komt dit samenwerken vaak neer op onderhandelen en het trachten te bereiken van overeenstemming over allerlei zaken tussen de bij het schrijfproces betrokken partijen. Het middel om deze overeenstemming te bereiken is de tekst: in een voortdurend proces van schrijven, becommentariëren en herschrijven 'document cycling' in termen van Paradis, Dobrin & Miller (1985) 'wordt er aan conceptversies geschaafd totdat de betrokkenen in meer of mindere mate tevreden zijn gesteld en er overeenstemming is bereikt over een definitieve versie van de tekst'.

Bij de Nederlandse overheid is dit streven naar overeenstemming zeer prominent aanwezig, zo komt uit *Schrijven aan beleidsnota's* (Janssen, 1991) naar voren. In dit proefschrift analyseert Janssen beleidsschrijven op twee niveaus: het sociale en het cognitief-psychologische niveau. Eén van de belangrijkste kenmerken van beleidsschrijven, zo niet de belangrijkste, blijkt 'gerichtheid op consensus' te zijn. Tijdens het schrijfproces worden de verschillende visies van betrokken actoren met elkaar geconfronteerd in de hoop dat er consensus kan worden bereikt over de voorstellen. Het bereiken van overeenstemming vindt plaats door middel van het (her)schrijven van conceptteksten; inhoudelijke en tekstuele kritiek die betrokkenen leveren op de nota-invoering wordt door de beleidsschrijver verwerkt in een nieuw concept: hij masseert zijn product zo dat er consensus ontstaat over de uiteindelijke tekst, de beleidsnota (Janssen, 1991: 297-298).

Eén van de consequenties van de gerichtheid op consensus is dat commentaar van verschillende actoren op tekst(gedeelten) in een volgende versie verwerkt moet worden. Voor het

met betrekking tot (reacties op) het plan. Vervolgens wordt het ontwerp-plan gereviseerd naar aanleiding van de bezwaarschriften. Deze bezwaarschriften worden behandeld in de zogenaamde Commentaarnota die een samenvatting van de bezwaarschriften en commentaar van de provincie hierop bevat. Daarnaast wordt in de Nota van wijzigingen beschreven waar en hoe de ontwerp-tekst aangepast wordt naar aanleiding van de bezwaarschriften. Het uiteindelijke resultaat is de definitieve versie van de beleidstekst die wordt vastgesteld door Provinciale Staten.

3. Revisie-analyse van de drie plannen

3.1 'Collaboratie' en revisie

Hoewel onderzoek naar de revisie van teksten zich sinds de jaren tachtig danig heeft ontwikkeld (Fitzgerald, 1987: 482-483), heeft het zich vooral beperkt tot het bestuderen van teksten die zijn geproduceerd in onderwijs-situaties. In onderzoek naar 'collaborative writing' wordt er, op enkele uitzonderingen na (o.a. Cross, 1994 en Kleimann, 1993), weinig gebruik gemaakt van de analyse van gereviseerde teksten, iets wat op zijn zachtst gezegd nogal wat bevreemding wekt gezien het feit dat teksten in organisaties veelal niet in één keer tot stand komen, maar pas na een lange weg van schrijven en herschrijven hun definitieve vorm krijgen. Het lijkt dan ook de moeite waard om in dit onderzoek naar tekstwijzigingen van beleidsschrijvers een zogenaamde revisie-analyse toe te passen.

Voor de revisie-analyse heb ik de ontwerpversie (hierna: 'originale versie') en de definitieve versie (hierna: 'gereviseerde versie') van de drie plannen vergeleken en de revisies in de tekst gemarkeerd. In deze studie is een revisie gedefinieerd als 'wijziging van één aaneengesloten stuk tekst'. Een revisie kan dus bestaan uit een gewijzigd woord, maar ook uit een gewijzigde bepaling of een gewijzigde hoofdzin. Wanneer aan het begin van een hoofdzin een woord is veranderd, en halverwege die hoofdzin een deelzin is weggehaald, dan is er sprake van twee revisies. In tabel 1 zijn de resultaten van de vergelijking van de drie provinciale plannen weergegeven.

Tabel 1. *Bezwaarschriften en revisies van de drie provinciale beleidsplannen.*

Beleidstekst	Totaal aantal bezwaarschriften	Totaal aantal revisies	Interactionele revisies	Non-interactionele revisies
Milieubeleidsplan	45	188	62 (33%)	126 (67%)
Waterhuishoudingsplan	55	104	41 (39%)	63 (61%)
Streekplan	381	293	121 (41%)	172 (59%)
Totale corpus	481	585	224 (38%)	361 (62%)

Het eerste dat opvalt is het grote verschil aan ingediende bezwaren tussen het Streekplan aan de ene kant en het Waterhuishoudingsplan en het Milieubeleidsplan aan de andere kant. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat er bij het Streekplan geen actoren van buitenaf betrokken zijn geweest bij het schrijven van de ontwerp-versie; bij het Waterhuishoudingsplan en het

reviseren van concepten betekent dit onder meer dat (1) commentaar dat andere standpunten vertegenwoordigt dan de concepttekst zo verwerkt moet worden dat de consensus kan toenemen en (2) dat commentaar op tekstdelen waarover al consensus is bereikt, zo verwerkt moet worden dat de consensus niet afneemt (Janssen & Van der Mast, 1994: 190).

Janssen's analyse van beleidsschrijven op cognitief-psychologisch niveau laat zien welke strategie'n beleidsschrijvers bewust inzetten om consensus over hun tekstvoorstellen te genereren. Deze consensus-genererende strategieën zijn geformuleerd in termen van gerealiseerde teksthandelingen: bijstellen van het geformuleerde beleidsvoorstel, expliciteren van concessies, beargumenteren, vervagen, nevenschikken van standpunten, uitbreiden van het commitment en vermijden van conflictstof en gevoeligheden (Janssen, 1991: 348). De vraag welke concrete tekstenmerken door beleidsschrijvers worden ingezet om hun retorische doelen te realiseren, is tot nu toe echter onbeantwoord gebleven.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst ga ik kort in op de drie beleidsteksten die zijn geselecteerd voor dit onderzoek (§ 2), waarna ik in § 3 een revisie-analyse presenteren van deze beleidsplannen. Vervolgens staat in § 4 de linguïstische analyse van één gerevisieerd fragment centraal. Tot slot volgt een overzicht van tekstenmerken die polyfonie in de onderzochte beleidsteksten markeren (§ 5).

2. Drie provinciale beleidsteksten

Eén van de manieren om inzicht te verkrijgen in de vraag welke tekstuele middelen door beleidsschrijvers worden aangewend om consensus over hun producten te bewerkstelligen, is het vergelijken van opeenvolgende versies van dezelfde beleidstekst. Voor dit doel heb ik drie zogenaamde strategische plannen uitgekozen van één van onze provincies: het Streekplan dat het beleid bevat met betrekking tot ruimtelijke ordening, het Waterhuishoudingsplan dat het beleid beschrijft ten aanzien van de waterhuishouding, en het Milieubeleidsplan dat ingaat op het milieubeleid van de provincie. Elk van deze beleidsteksten is de provinciale uitwerking van de nationale beleidsnota op het betreffende beleidsterrein.¹ De daadwerkelijke uitvoering van het beleid is een taak van lokale overheden (gemeenten en waterschappen). Zij stellen beleidsplannen vast die de juridische basis vormen voor beleidsuitvoering. Deze plannen worden door de provincie getoetst aan de provinciale strategische plannen.

Van elk van de drie provinciale plannen zijn minimaal vier versies geproduceerd; het was dus noodzakelijk te bepalen welke versies het meest geschikt waren gezien de onderzoeksvraag. Aangezien ik niet alleen geïnteresseerd ben in de teksten zelf, maar vooral ook in de reacties en commentaren die ten grondslag liggen aan tekstwijzigingen, heb ik besloten die conceptversies te vergelijken en te analyseren die het meest zicht bieden op de relatie tussen commentaar en tekstwijzigingen, namelijk de zogenaamde ontwerpversie en de definitieve versie. De ontwerpversie is de tekst die openbaar wordt gemaakt voor de inspraak. Gedurende twee maanden ligt deze tekst ter inzage en kunnen schriftelijke reacties (bezwaarschriften) worden ingediend; daarnaast worden hoorzittingen georganiseerd waarop uitleg gegeven en verkregen kan worden

Milieubeleidsplan was gekozen voor een meer interactionele benadering, waarbij er wel een aantal actoren van buiten de provinciale organisatie vertegenwoordigd waren in klankbordgroepen en dergelijke.

Het tweede punt dat naar voren komt is het aantal tekstwijzigingen in de definitieve versie ten opzichte van de ontwerpversie. In het Waterhuishoudingsplan hebben 104 wijzigingen plaatsgevonden, in het Milieubeleidsplan 188, en het Streekplan spant de kroon met 293 wijzigingen. Dit laatste is uiteraard niet verwonderlijk gezien het grote aantal bezwaarschriften bij dit plan. Verder blijkt er niet een eenduidige relatie te zijn tussen het aantal bezwaarschriften en het aantal revisies; het aantal bezwaarschriften van het Milieubeleidsplan en het Waterhuishoudingsplan ligt ongeveer gelijk, terwijl het aantal revisies in het Milieubeleidsplan is bijna twee keer zo veel als het aantal revisies in het Waterhuishoudingsplan. Dit kan wellicht verklaard worden door het feit dat er geen één-op-één relatie is tussen bezwaarschrift en revisie; soms leidt één bezwaarschrift tot meerdere revisies, in andere gevallen leiden meerdere bezwaarschriften tot een enkele revisie.

Naast het totale aantal revisies bevat tabel 1 een onderscheid tussen wat ik noem 'interactionele revisies' en 'non-interactionele revisies'. Hiermee wordt in kaart gebracht of tekstwijzigingen wel of niet het resultaat zijn geweest van commentaar, oftewel interactie. Van belang hierbij was dat reacties en commentaren van betrokken actoren te achterhalen moesten zijn en het moest mogelijk zijn deze commentaren te relateren aan gereviseerde tekstfragmenten. De revisies waarvoor dit gold, zijn gerekend tot de interactionele revisies. Revisies waarvoor dit niet gold, waarover dus geen contextuele informatie over (interactie met) betrokken actoren te achterhalen was, zijn gerekend tot de non-interactionele revisies. Hierbij moet worden opgemerkt dat het feit dat er geen contextuele informatie te achterhalen was, niet per definitie inhoudt dat een non-interactionele revisie niet het resultaat is geweest van interactie; in gevallen waarbij de revisie ontstaat is na een niet-schriftelijk vastgelegde reactie (telefoongesprek, wandelgangen) is er strikt genomen wel sprake geweest van een interactionele revisie, alleen is het niet mogelijk geweest die als zodanig te identificeren. Het aantal interactionele revisies uit tabel 1 is naar alle waarschijnlijkheid dan ook een onderschatting van het werkelijke aantal interactionele revisies.

Tabel 1 laat zien dat zo'n 40% van alle wijzigingen gekwalificeerd kan worden als het resultaat van interactie tussen schrijver en betrokkenen in het collaboratieve schrijfproces. Dit zou betekenen dat in 60% van de gevallen de revisies niet het resultaat zijn van 'collaboration'. Echter, uitgaande van de al eerder genoemde onderschatting, zal de daadwerkelijke verdeling tussen 'interactionele revisies' en 'non-interactionele revisies' eerder 50%-50% bedragen. Het lijkt dan ook gerechtvaardigd om te concluderen dat 'collaboration' een aantoonbaar belangrijke factor is in de productie van beleidsteksten, die bovendien voor de schrijvers in kwestie een hoop (extra) werk met zich meebrengt.

3.2 Revisie-operaties

Een volgende stap in de analyse was het categoriseren van elke revisie uit het corpus interactionele revisies om zo zicht te krijgen op de aard van de wijzigingen. In de revisieliteratuur zijn verschillende systemen voor het categoriseren van revisies voorgesteld (zie Fitzgerald (1987) voor

een overzicht), die nogal variëren in de mate van complexiteit. Voor dit onderzoek heb ik besloten me te beperken tot die categorieën die simpelweg beschrijven wat er gebeurt met de (gereviseerde) tekst in termen van de oppervlakte van de tekst: 'Invoeging', 'Verwijdering' en 'Verandering'.

Onder Invoeging versta ik het toevoegen van nieuwe tekst aan de bestaande tekst. Verwijdering is het weghalen van bestaande tekst zonder er nieuwe tekst voor in de plaats te zetten. Verandering is het (gedeeltelijk) weghalen van bestaande tekst waarbij die tekst op dezelfde plaats (gedeeltelijk) wordt vervangen door andere tekst (Verandering is dus in feite een combinatie van Verwijdering en Invoeging op dezelfde plaats in de tekst). Tabel 2 geeft een overzicht van de verschillende soorten revisie-operaties.

Tabel 2. *Interactionele revisies: revisie-operaties.*

Revisie-operatie	Aantal	%
Invoeging	116	52%
Verandering	86	38%
Verwijdering	22	10%
Totaal	224	100%

Uit tabel 2 komt naar voren dat de revisie-operaties Invoeging en Verandering de meest gebruikte operaties zijn, en dat Verwijdering beduidend minder voorkomt (vgl. Janssen, 1991). Hoewel Verwijdering op zich bruikbaar kan zijn om tegemoet te komen aan commentaar 'als iemand niet tevreden is met een stuk tekst, verwijder het dan maar' blijken de schrijvers van deze drie beleidsteksten voorzichtig te zijn met het verwijderen van tekst. Dit kan verklaard worden door het feit dat het weghalen van tekst of tekstdelen op zichzelf kan resulteren in een afname van consensus: andere commentatoren zouden weer kunnen reageren dat er nu informatie mist waarvan zij vinden dat die wel in de tekst thuishoort.

Het invoegen van tekst is de meest voorkomende operatie. Dit komt overeen met de observatie van Janssen (1991: 305) dat conceptteksten met iedere commentaaronde volumineuzer worden. Een beleidsschrijver uit Janssen's studie merkt hierover op: 'Hoe langer de tekst hoe groter de kans dat ze 'm accepteren'. Om alle betrokkenen (gedeeltelijk) hun zin te kunnen geven is bijvoorbeeld vaak veel tekst nodig.

Tabel 3 geeft weer hoe in het corpus 'interactionele revisies' de drie revisie-operaties 'Invoeging (INV), Verandering (VERA) en Verwijdering (VERW)' zijn verdeeld over vijf onderscheiden linguïstische niveaus (vgl. Bridwell, 1980): woord, bepaling, clause, hoofdzin, meer dan één hoofdzin. Bij het scoren van deze categorieën is de gereviseerde tekst als uitgangspunt genomen; een verandering van een woord in een bepaling is dus gescoord als 'VERA, bepaling' Uiteraard geldt dit niet voor de categorie Verwijdering, waarbij de originele tekst als uitgangspunt moet worden genomen.

Tabel 3. *Interactionele revisies: revisie-operaties onderscheiden naar linguïstisch niveau.*

Linguïstisch niveau	revisie operatie	woord	bepaling	clause	hoofdzin	>1 hoofdzin	Totaal
Invoeging (INV)		7	16	5	45	43	116
Verandering (VERA)		21	16	16	29	4	86
Verwijdering (VERW)		1	7	1	9	4	22
Totaal		29	39	32	83	51	224

Naar aanleiding van tabel 3 kunnen we het volgende opmerken. (Hierbij ga ik niet in op Verwijdering gezien het kleine deel van het corpus dat deze operatie beslaat.) Te constateren valt dat Verandering ongeveer gelijk verdeeld is over alle niveaus, met uitzondering van 'VERA-meer dan 1 hoofdzin' die weinig voorkomt, en dat 'VERA-hoofdzin' het meest voorkomt. Bij Invoeging ligt dit duidelijk anders; er zijn twee linguïstische niveaus waarop Invoeging het meeste voorkomt, namelijk 'INV-hoofdzin' en 'INV-meer dan 1 hoofdzin'. Om tegemoet te komen aan het commentaar voegen de schrijvers van de drie plannen dus vooral veel tekst toe aan het bestaande concept, wat zou kunnen verklaren waarom definitieve beleidsteksten vaak zo veel pagina's bevatten.

Hoewel een revisie-analyse zoals hierboven beschreven een beeld geeft van wat er met, in dit geval, beleidsteksten gebeurt wanneer die naar aanleiding van commentaar worden gerevisieerd, blijft het probleem bestaan dat dergelijke analyses niet veel inzicht opleveren in tekstproductieprocessen. Het feit dat bijvoorbeeld Invoeging in dit corpus de meest gebruikte revisie-operatie is, is op zich weinig betekenisvol. Immers, niet *dat* er (delen van) zinnen in bestaande tekst worden ingevoegd, maar *wat* voor (delen van) zinnen worden ingevoegd, zorgt uiteindelijk voor consensus over de tekst. Er is dus alle reden om de interactionele revisies niet alleen te onderwerpen aan een revisie-analyse zoals hierboven, maar vooral ook tot onderwerp te maken van meer linguïstisch georiënteerde analyses. Dit is dan ook wat ik in de volgende paragraaf zal doen.

4. Polyfonie en de revisie van beleidsteksten

Zoals we hebben gezien is het sleutelbegrip in 'collaborative writing' interactionaliteit: schrijvers leggen conceptversies voor aan betrokkenen die ze commentariëren, waarna de teksten worden gerevisieerd. Voor de analyse van het corpus interactioneel revisies gebruik ik dan ook een linguïstische theorie die teksten beschrijft in interactionele termen: Ducrot's *s*² theorie van de polyfonie (Ducrot, 1984).³ Het centrale punt van deze theorie is dat binnen een enkele uiting verschillende stemmen onderscheiden kunnen worden waaraan (een deel van) de uiting kan worden toegeschreven (zie ook Nøkke, 1992). De persoon die fysiek gezien de uiting produceert, is de empirische spreker ('sujet parlant') of schrijver. Deze presenteert de stemmen en laat ze

verschillende standpunten uitdrukken. Op deze manier kan elke talige uiting beschouwd worden als een 'gekrystaliseerde' dialoog tussen verschillende stemmen, die verschillende 'discours individuen' vertegenwoordigen.

Ducrot onderscheidt twee soorten discours individuen: sprekers ('locuteurs') en opinedragers ('énonciateurs'). Sprekers zijn personen die worden gepresenteerd als verantwoordelijk voor een uiting, oftewel personen aan wie de verantwoordelijkheid van die uiting toegeschreven kan worden. Opinedragers zijn personen die zich door de uiting heen ('à travers') (moeten) uitdrukken, zonder dat hen daadwerkelijke woorden worden toegeschreven; ze 'praten', maar alleen in die zin dat een (deel van een) uiting hun standpunt of houding weergeeft en niet noodzakelijkerwijs hun woorden (Ducrot, 1984: 204).

Een taalgebruiker heeft dus de mogelijkheid in zijn uitingen verschillende discours individuen op te voeren, waarvan hij de verschillende standpunten en houdingen kan organiseren. Zijn eigen positie kan dan duidelijk worden doordat hij zichzelf zodanig presenteert dat (a) standpunten van andere discours individuen in overeenstemming zijn met zijn eigen standpunten of (b) hij afstand neemt van de standpunten van andere discours individuen. De verschillende standpunten kunnen op zinsniveau door concrete tekstenmerken worden gemarkeerd. Het klassieke voorbeeld is de negatie:

(1) Deze pagina is niet wit

In deze uiting kan het gebruik van de negatie verklaard worden uit de wens van de spreker te laten zien dat er iemand is die denkt dat de pagina wit is, wat volgens de spreker niet het geval is. De negatie markeert de 'polyfone' structuur van de zin die bestaat uit de volgende twee strijdige standpunten:

sp1 Deze pagina is wit

sp2 sp1 is *niet* het geval

Terwijl uit (1) duidelijk naar voren komt wie sp2 voor zijn rekening neemt, namelijk de spreker, is het niet mogelijk te zeggen wie aangesproken kan worden op sp1. Het enige wat bekend is, is d't er zo iemand is en dat het niet de spreker is.

Niet alleen negaties, maar ook andere linguïstische middelen (bijvoorbeeld tegenstellingen en concessies, zie Van der Mast et al., 1994) kunnen polyfone structuren markeren. Op deze wijze kunnen taalgebruikers met één uiting verschillende standpunten presenteren en relaties leggen tussen deze standpunten aan de ene kant en de verschillende deelnemers aan de dialoog (waaronder zichzelf) aan de andere kant.

Deze ideeën lijken bij uitstek geschikt voor de analyse van collaboratief geschreven teksten zoals beleidsteksten waarin de noodzaak om consensus te bewerkstelligen vraagt om de integratie van verschillende stemmen in één tekst. Hierbij gaat het zowel om stemmen die standpunten vertegenwoordigen die overeenkomen met die van de schrijver (of de organisatie namens wie hij schrijft), als om stemmen die standpunten representeren die niet overeenkomen met die van de schrijver. Door nu nauwgezet te kijken naar de linguïstische realisering van deze integratie van stemmen kunnen we zicht krijgen op de manier waarop beleidsschrijvers te werk gaan bij het genereren van consensus over hun schrijfproducten en op de rol die concrete tekstenmerken daarbij spelen. In de rest van deze paragraaf ga ik in op één gerevisieerd

tekstfragment dat als exemplarisch kan worden beschouwd voor het corpus 'interactionele revisies' en dat afkomstig is uit het Streekplan. Het originele fragment luidt als volgt:

[O-21a, 29]

Ontwikkelingen binnen de contour worden, voorzover passend binnen de kwantitatieve en functionele restricties, door de provincie gezien als passend in het proces van vernieuwing en functie-aanpassing van deze kernen.
Bij een enkele kern (...)

In gewoon Nederlands staat hier dat de provincie verdere bebouwing zal toestaan voor zover dat past binnen de beperkingen die de provincie heeft gesteld aan hoeveelheid en functie (wonen versus werken). De commentaren op dit fragment waren afkomstig van diverse actoren, die in twee groepen uiteenvallen. Aan de ene kant uitten een aantal vertegenwoordigers van gemeenten en bedrijven hun bezorgdheid over de vermeende starheid van de kwantitatieve en functionele beperkingen met betrekking tot de (toekomstige) bevolkingsgroei en regionale woningbehoefte. Zo stelde het Landbouwschap het volgende: 'De kwantitatieve restricties in het kader van de vormgeving van het restrictief beleid zijn te rigide uitgewerkt, en doen onvoldoende recht aan een goed sociaal-economisch functioneren van de plattelandskernen. De Districtscommissie Lopik formuleerde als commentaar: 'In het kader van de leefbaarheid van het platteland dienen de kernen van voldoende omvang te blijven om de grenzen voor scholen, winkels, openbaar vervoer e.d. te blijven halen.' De Federatie Doornse Ondernemingen, ten slotte, stelde: 'Verzocht wordt om een 'beginsel-uitspraak' om in te spelen op plaatselijke omstandigheden door gebruikmaking van de afwijkingsbevoegdheid.'

Andere actoren (met name milieuroorganisaties) stelden dat de provincie misschien wel eens te makkelijk om zou kunnen springen met de restricties. De Vereniging Leersum Natuurlijk gaf als commentaar: 'Verzocht wordt om strenge handhaving van het restrictief beleid op de Heuvelrug, m.n. te Leersum, en terughoudende toepassing van de afwijkingsbevoegdheid.' De Stichting Het Utrechts Landschap merkte op: 'Ook voor de kernen op de noordelijke Heuvelrug, het Eemland en het Vallei gebied is aangescherpt restrictief beleid gewenst.'

Het gereviseerde fragment laat zien hoe de schrijver is tegemoet gekomen aan dit uiteenlopende commentaar.

[R-21a, 28]

- (a) Ontwikkelingen binnen de contour worden, voorzover passend binnen de kwantitatieve en functionele restricties, door de provincie gezien als passend in het proces van vernieuwing en functie-aanpassing van deze kernen. (b) *Indien de ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en de gemeentelijke inwonertallen daartoe aanleiding geven, kan in de loop van de streekplanperiode ruimte geboden worden voor grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht.*
© *In het westen van de provincie zijn de inbreidingsmogelijkheden door de structuur van de kernen evenwel beperkt.* (d) *Indien zich in de loop van de streekplanperiode ontwikkelingen zouden voordoen (t.a.v. bijvoorbeeld de regionale woningbehoefte of inwonertallen) die aanleiding geven tot een nadere integrale afweging in samenwerking met provinciale staten in het kader van de (passieve) afwijkingsbevoegdheid, dan zou de uitkomst van die afweging kunnen zijn mee te gaan met gemeentelijke planologische voornemens om buiten de contour woningbouw te plegen.* (e) *Deze flexibiliteit van het streekplan wordt voldoende geacht om te kunnen inspelen op actuele ontwikkelingen in omvang en samenstelling van de bevolking van (kernen van) gemeenten, en adequaat te reageren op gemeentelijke voornemens.*
(f) *Indien bij een gemeente geen restcapaciteit aan bedrijventerrein aanwezig is, zal, met het oog op het belang van het midden- en kleinbedrijf, de gemeente enige ruimte worden geboden voor*

We zien dat de schrijver een flinke hoeveelheid tekst heeft ingevoegd om tegemoet te komen aan het commentaar (vergelijk § 3.2) en dat daarbij specifieke tekstkenmerken zijn ingezet om de diverse commentatoren tevreden te stellen, zoals ik hieronder zal laten zien.

In de eerste ingevoegde zin (b) markeert het conditionele bijwoord 'indien' een polyfone structuur in de zin waarin we de volgende twee tegengestelde (geparafraseerde) standpunten kunnen identificeren van twee discourses individuen: de provincie (spreker) en de gemeenten (opinedrager 1).
sp1 Ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en gemeentelijke inwonertallen geven aanleiding tot grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht—gemeenten
sp2 sp1 is niet het geval—provincie

Het afstand nemen van het standpunt van de gemeenten door de provincie gebeurt met behulp van het conditionele bijwoord 'indien' en het modale hulpwerkwoord 'kan' gecombineerd met het passief. 'Indien' geeft aan dat er in feite twee situaties zijn: de actuele situatie S1 (ontwikkelingen geven geen aanleiding tot grotere inbreidingsmogelijkheden)⁴ en een hypothetische situatie S2 (ontwikkelingen geven wel aanleiding tot grotere inbreidingsmogelijkheden), die, zo stellen de commentatoren, werkelijkheid zal worden. Door 'indien' te gebruiken distantieert de provincie zich van het standpunt dat S2 zal plaatsvinden en ze legt de verantwoordelijkheid voor dat standpunt bij opiniedrager 1, de gemeenten. Daarnaast wordt de afstand tot dit standpunt verder vergroot door linguïstische modificatie van dit standpunt, zoals geïllustreerd is in onderstaande figuur.

Merk op dat van de modificaties M1-M3 van het originele standpunt van de gemeenten (sp1-O), M3 alle modificaties bevat en het standpunt van de gemeenten weergeeft zoals dat in het gereviseerde fragment is terug te vinden; M1 en M2 zijn hier gebruikt ter illustratie van de stappen die de schrijver heeft genomen om te komen tot de formulering van het gemodificeerde standpunt 'sp1-R' zoals hij dat bij de revisie heeft geproduceerd.⁵

We zien dat gebruik van de zinsnede 'kan ruimte worden geboden, de afstand tot het standpunt van de gemeenten vergroot. De verantwoordelijkheid voor het predikaat 'ruimte bieden voor grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht' wordt eerst afgezwakt door het passief. Vervolgens wordt deze zinsnede nog eens gemodificeerd door het modale hulpwerkwoord 'kan'. Op deze wijze ontstaat er een duidelijk non-commitment in de tekst; door 'kan' te gebruiken blijven er, wanneer de voorwaarde in de toekomst wordt vervuld, twee mogelijkheden open: of er wordt ruimte geboden, of er wordt geen ruimte geboden. In de derde zin van hetzelfde fragment-zin (d) zien we hetzelfde mechanisme van non-commitment aan het werk en zelfs op een sterkere manier. Ook hier wordt het conditionele bijwoord 'indien' gebruikt, maar de modale werkwoorden die nu gekozen zijn, geven aan dat de provincie het ontstaan van S2 in dit geval nog onwaarschijnlijker acht: 'Indien (...) ontwikkelingen zich zouden voordoen (...), dan zou de uitkomst van die afweging kunnen zijn mee te gaan met (...)' Dat de provincie het ontstaan van S2 in het westen als onwaarschijnlijk beschouwt, wordt uiteraard ingegeven door wat er staat in de voorafgaande zin (c), waarin wordt gesteld dat de inbreidingsmogelijkheden in het westen beperkt zijn.

Figuur 1. *Tekstuele modificatie van het originele standpunt van opiniedrager 1.*

sp1-O	Ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en gemeentelijke inwonertallen geven aanleiding tot grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht.
sp1-M1	<i>Indien</i> de ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en de gemeentelijke inwonertallen daartoe aanleiding geven, <i>biedt de provincie</i> in de loop van de streekplanperiode <i>ruimte</i> voor grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht.
sp1-M2	<i>Indien</i> de ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en de gemeentelijke inwonertallen daartoe aanleiding geven, <i>wordt</i> in de loop van de streekplanperiode <i>ruimte geboden</i> voor grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht.
sp1-M3 = sp1-R	<i>Indien</i> de ontwikkeling van de regionale woningbehoefte en de gemeentelijke inwonertallen daartoe aanleiding geven, <i>kan</i> in de loop van de streekplanperiode <i>ruimte geboden worden</i> voor grotere inbreidingsmogelijkheden dan nu voorzien en haalbaar geacht.

In de laatste zin (f) van dit fragment toont de provincie zich weer wat meer geneegen ten opzichte van de commentatoren, in dit geval het midden- en kleinbedrijf: 'Indien (...), zal de gemeente enige ruimte worden geboden (...)'. Hier leidt het gebruik van het modale 'zal' tot een stilliger uitspraak die overigens gelijk weer wat wordt afgezwakt door het onbepaalde voornaamwoord 'enige'. Bovendien wordt ook tegemoet gekomen aan de wensen van de milieuoorganisaties (opinedrager 2): 'mits de belangen van natuur en landschap zich niet aantoonbaar tegen overschrijding van de contour verzetten', waarmee de mogelijkheid tot het bieden van ruimte aan gemeenten weer wordt ingeperkt. Hier markeert het voegwoord van voorwaarde 'mits' de stem van de milieuoorganisaties.

5. Conclusie

In de voorgaande paragrafen heb ik laten zien op welke manier beleidsschrijvers consensus (proberen te) genereren over hun schrijfproducten. Uit een revisie-analyse van gereviseerde conceptbeleidsnota's is duidelijk geworden dat schrijvers van beleidsteksten vooral veel tekst toevoegen aan concepten om tegemoet te komen aan het commentaar van de diverse betrokkenen. Daarnaast heb ik, gebruik makend van de theorie van de polyfonie, aan de hand van één casus laten zien op welke wijze concrete teksten—voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde, modale hulpwerkwoorden—bijdragen aan het bewerkstelligen van consensus.

Verdere analyse van dit corpus gereviseerde beleidstekstfragmenten heeft geleid tot identificatie van nog een aantal andere soorten teksten die polyfonie (kunnen) markeren. Met het gebruik van deze 'polyfone' teksten in gereviseerde fragmenten streeft de schrijver ernaar op twee manieren het bereiken van overeenstemming over tekst te bewerkstelligen. De eerste manier (a) is het opheffen of duidelijk markeren van tegenstellingen tussen standpunten. De tweede manier (b) is het overbruggen van tegenstellingen tussen standpunten. Hieronder volgt een niet-uitputtende lijst van (voorbeeld van) deze teksten die polyfonie (kunnen) markeren:

Ad (a)

- diverse soorten bijwoorden: 'niet', 'wel', 'ook', 'tevens', 'overigens', 'geen', 'evenmin', 'maar', 'echter', 'evenwel'.

Ad (b)

- *zwak-commiterende predikaten*⁶ en *nominalisering* daarvan: 'trachten', 'is mogelijk', 'in ogeschouw nemen', 'aangeven of (...) bijstelling behoeft', 'is gewensd', 'open houden', 'aanwezig zijn', 'meewegen', 'uitwerken', 'bij overwegingen betrekken', 'is aanvaardbaar', 'is toelaatbaar', 'in beeld komen', 'meegaan met voornemens', 'inspelen op', 'adequaat reageren', 'mogelijkheden', 'overwegingen'
- voegwoorden van veronderstelling en voorwaarde: 'indien', 'als', 'mits', 'tenzij'
- *modale bijwoorden*: 'eventueel', 'waar mogelijk', 'waar uitvoerbaar', 'in beginsel'
- *beperkende bepalingen*: 'slechts', 'als uitzondering op'
- *modale (hulp)werkwoorden*: 'zullen', 'zouden', 'kunnen', 'mogelijk zijn'

Met deze opsomming van polyfone tekstenmerken is een eerste (voorlopig) antwoord gegeven op de vraag welke tekstenmerken beleidsschrijvers inzetten bij het genereren van consensus over hun teksten. Daarnaast heb ik met de voorbeeldanalyse in § 4 geprobeerd te laten zien op welke manier een aantal van deze tekstenmerken 'functioneren'. Uiteraard past daarbij de opmerking dat de beschreven tekstenmerken polyfonie *kunnen* markeren en dat ze dat in beleidsteksten vaak blijken te doen. In een hoop andere gevallen hebben dezelfde tekstenmerken echter andere functies.

Bovendien hoop ik een aanzet te hebben gegeven tot beantwoording van de vraag waarom beleidsteksten altijd zo notoir onleesbaar zijn. Het lijkt erop dat dezelfde tekstenmerken die door beleidsschrijvers worden ingezet om overeenstemming over hun teksten te bewerkstelligen, ook verantwoordelijk zijn voor het zogenaamde ambtelijke taalgebruik dat beleidsteksten kenmerkt. Het is dus goed mogelijk dat, zolang het bereiken van consensus één van de belangrijkste schrijfdoelen is van beleidsschrijvers, beleidsteksten de moeilijke en soms onnavolgbare teksten zullen blijven die ze zijn.

Noten

1. Voor ruimtelijke ordening zijn dit de *Planologische kernbeslissingen*, voor waterhuishouding is dit de *Nota Waterhuishouding* en voor het milieubeleid is dit het *Nationaal Milieubeleidsplan* en het *NMP-plus*.
2. Ducrots theorie is een uitwerking op micro-niveau van de polyfonietheorie van Bakhtin (Ducrot, 1984: 171) die deze theorie toepaste op volledige teksten, in het bijzonder literaire teksten (zie Bakhtin (1981) en Clark & Holquist (1984)).
3. Zie voor een bespreking van het werk van Ducrot het themanummer van het Tijdschrift voor Taalbeheersing 'Argumentativiteit in de taal' (1995, 17, 1).
4. De term 'inbreidingsmogelijkheden' is ambtelijk jargon en betekent 'uitbreidingsmogelijkheden binnen de bebouwde kom'.
5. Let wel: M1 en M2 zijn niet meer dan een analytisch hulpmiddel om de productie van sp1-R te reconstrueren. Op de vraag of de schrijver in kwestie sp1-R in één keer geproduceerd heeft of dat hij wellicht eerst wat probeersels 'la M1 en M2 op papier heeft gezet, kan op basis van de beschikbare data geen antwoord worden gegeven.
6. Zwak-commiterende predikaten zijn voorbeelden van linguïstische manifestaties van vaagheid. Het zijn werkwoorden die vaag zijn over de mate van commitment van de kant van de spreker of schrijver. Vergelijk bijvoorbeeld 'Ik wil X doen' en 'Ik zal X doen'. In de eerste zin is er minder zekerheid dat de ik X in de toekomst zal uitvoeren dan in de tweede zin. Dit impliceert bovendien dat wanneer de ik X niet uitvoert, de hoorder de spreker van zin 2 hierop kan aanspreken. Met zin 1

is deze mogelijkheid beduidend kleiner. Het idee achter zwak-commiterende predikaten is dat lezers een interpretatie van een stuk tekst kunnen opbouwen die sterker is dan waaraan de schrijver ervan zich heeft verplicht.

Literatuur

- Bakhtin, M.M. (1981). *The dialogic imagination* (C. Emerson & M. Holquist, trans.). Austin: University of Texas Press.
- Bridwell, L.S. (1980). Revising strategies in twelfth-grade students' transactional writing. *Research in the Teaching of English*, 14, 197-222.
- Clark, K. & Holquist, M. (1984). *Mikhail Bakhtin*. Cambridge: Harvard University Press.
- Couture, B. & Rymet, J. (1989). Interactive on the job. Definitions and implications of 'collaboration'. In: M. Kogen (ed.). *Writing in the business professions*. (73-93). Urbana: NCTE.
- Cross, G.A. (1994). *Collaboration and conflict: writing a contextual exploration of group writing and positive emphases*. Cresskill, NJ: Hampton Press Inc.
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Paris: Editions Minuit.
- Ede, L. & Lunsford, A. (1990). *Singular texts/plural authors. Perspectives on collaborative writing*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Janssen, D.M.L. (1991). *Schrijven aan beleidsnota's: schrijfprocessen van beleidsambtenaren empirisch-kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Janssen, D. & Mast, N. van der (1994). Onderzoek naar collaboratieve tekstproductie: over de integratie van tekst, context en cognities. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 16, 3, 183-200
- Kleimann, S. (1993). The reciprocal relationship between workplace culture and review. In: R. Spilka (ed.), *Writing in the workplace. New research perspectives*. (56-70). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Lay, M.M. & Kanis, W.M. (1991) (eds.). *Collaborative writing in industry: investigations in theory and practice*. Amityville: Baywood.
- Mast, N. van der, Janssen, D. & Verhagen, A. (1994). Interactionele schrijfprocessen en tekstkenmerken. In: A. Maes, P. van Hauwermeiren & L. van Waes (red.). *Perspectieven in taalbeheersingsonderzoek* (412-420). Dordrecht: ICG Publications.
- Nølle, H. (1992). Semantic constraints on argumentation: from polyphonic micro-structure to argumentative macro-structure. In: F. van Eemeren e.a. (eds.). *Argumentation Illuminated*. (189-200). Amsterdam: Sicssat.
- Paradis, J., Dobrin, D. & Miller, R. (1985). Writing at Exxon ITD: notes on the writing environment of an R&D organization. In: L. Odell & D. Goswami (eds.). *Writing in nonacademic settings*. (281-307) New York: Guilford.
- Spilka, R. (1993). *Writing in the workplace. New research perspectives*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

HOE EFFECTIEF ZIJN DE VLAAMSE SECUNDAIRE SCHOLEN? EEN ONDERZOEK NAAR DE EFFECTEN VAN HET ONDERWISAANBOD, DE TIJDSBESTEDING AAN NEDERLANDS EN DE SCHOOLKENMERKEN OP DE LEES- EN SCHRIJFPRESTATIES¹

Rita Rymenans, Huub van den Bergh & Frans Daems

1. Probleemstelling

Tussen scholen bestaan verschillen met betrekking tot de prestaties van hun leerlingen. Die verschillen hebben uiteraard te maken met achtergrondkenmerken van de leerlingen die de school bevolken; intelligentie en vooral sociale herkomst blijken sterk samen te hangen met hun prestaties. Maar zelfs als men de effecten van die achtergrondkenmerken uitzuivert, blijven er tussen scholen verschillen bestaan wat de prestaties van hun leerlingen betreft. Er zijn dus nog andere factoren van invloed.

De bedoeling van effectiviteitsonderzoek is nagaan wat de ene school 'goed' maakt en de andere school 'minder goed'. Of met andere woorden: een antwoord vinden op de vraag welke factoren samenhangen met de verschillen in leerlingprestaties. De maatschappelijke en beleidsrelevante van dit soort onderzoek ligt voor de hand: wanneer men kan achterhalen welke factoren de leerlingresultaten gunstig beïnvloeden, kunnen die aangegrepen worden om de onderwijskwaliteit te optimaliseren. Het spreekt voor zich dat men bij effectiviteitsonderzoek dan ook het meest gebaat is met die kenmerken die manipuleerbaar zijn.

2. Theoretisch kader

Effectiviteitsonderzoek kent al een lange onderzoekstraditie in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Daar is het midden jaren 60 ontstaan, vooral in het kader van onderzoek naar de kansengelijkheid. Volgens Scheerens (1989) zijn in Nederland de eerste 'echte' effectiviteitsonderzoeken uitgevoerd vanaf 1984. In Vlaanderen is tot nu toe bijna geen onderzoek van die strekking opgezet.² We kunnen echter niet zonder meer de resultaten uit de buitenlandse onderzoeken naar Vlaanderen transponeren. De factoren die de effectiviteit bepalen, zijn immers contextgevoelig en kunnen sterk verschillen van land tot land. Dat kan te wijten zijn aan de culturele, sociale en structurele verschillen tussen de onderwijssystemen van de verschillende landen. Vergelijken we bijvoorbeeld de Nederlandse met de Vlaamse onderwijscontext. In Nederland bestaan geen centrale leerplannen (wel centrale eindtoetsen), maar wordt elke school gestimuleerd om een eigen schoolwerkplan te ontwerpen, wat voor gevolg heeft dat er meer vakgroepwerking bestaat. Het valt te verwachten dat een onderzoek naar de invloed van de factor 'samenwerking tussen leerkrachten' in Nederland en in Vlaanderen andere resultaten zal opleveren.